

משמעות מלה לפי מקום כתיבתה בתורה

כג, לב בַּתִּשְׁעָה לַחֲדָשׁ בְּעָרֵב

במאמרים בפרשת שמיני, אחרי מות, שלח ראינו בעקבות רבינו עובדיה ספורנו, כיצד פשוטו של מקרא מלמד את ההלכה שהיתה נהוגה בתקופה מסוימת ממעמד הר סיני ועד ערבות מואב. במאמר זה אנו ממשיכים את הקו הזה הלאה, לראות כיצד עצם המשמעות של מלים בתורה יכולה להשתנות לפי התקופה ההיסטורית בתורה בה המלה כתובה.

ואמנם הפליא לעשות בזה הגאון רבי יעקב קמנצקי ז"ל בעל "אמת ליעקב" על התורה אשר טען כי חז"ל פרשו את הפסוקים במקומות שונים בתורה בהתאם לדין ע"פ דרגת בני ישראל באותה תקופה עליה מסופר. הנה במצות אכילת מצה כתוב (שמות יב, יח) "בְּרֵאשֵׁן בְּאַרְבַּעַת עָשָׂר יוֹם לַחֲדָשׁ בְּעָרֵב תֹּאכְלוּ מִצֶּה". לכאורה הפסוק מוקשה, שהרי אנו נוהגים על פי הכלל של "וַיְהִי־עָרֵב וַיְהִי־בֹקֵר", כך שהיום הולך אחר הלילה. אם כך, "אַרְבַּעַת עָשָׂר יוֹם לַחֲדָשׁ בְּעָרֵב", הוא המכונה אצלנו ליל ארבעה עשר, ולא ליל חמשה עשר! והרי בליל ארבעה עשר אנחנו רק בודקים את החמץ לאור הנר, ואילו 'בחמשה עשר בערב' אנו מקיימים את מצות אכילת מצה! (עיין להלן תשובת ר' יעקב).

חיזוק להבנתנו את הפסוק בסוגית 'בערב' מצינו בדרשת חז"ל בדין יום הכיפורים. "שֵׁבֶת שְׁבִתוֹן הוּא לָכֶם וְעֲנִיתֶם אֶת־נַפְשֹׁתֵיכֶם, בַּתִּשְׁעָה לַחֲדָשׁ בְּעָרֵב, מֵעָרֵב עַד־עָרֵב תִּשְׁבֹּתוּ שְׁבִתְכֶם". הקורא בן ימינו מבין "כפשוטו" ש"תִּשְׁעָה לַחֲדָשׁ בְּעָרֵב" הוא ליל כל נדרי, כלומר הערב אחרי התשיעי. אבל לא כך הבינו חז"ל (ברכות ח, ב): וכי בתשעה מתענין, והלא בעשירי מתענין! אלא לומר לך, כל האוכל ושותה בתשיעי, מעלה עליו הכתוב כאילו מתענה תשיעי ועשירי, עכ"ל. כלומר, הגמרא נשארת בהבנתה את הכתוב ש"בַּתִּשְׁעָה לַחֲדָשׁ בְּעָרֵב" פירושו ליל תשיעי אחרי היום השמיני, כאשר אז מקיימים את 'העינוי' של אותו יום תשיעי על ידי אכילה ושתיה. והדרה קושיא לדוכתה, מדוע חז"ל לא שאלו: וכי בארבעה עשר אוכלים מצה, והלא בחמשה עשר אוכלים אותה! כיצד "ארבעה עשר בערב" הוא הלילה אחרי יום ארבעה עשר, בעוד "תִּשְׁעָה לַחֲדָשׁ בְּעָרֵב" הוא הלילה לפני התשיעי?

אלא, משיב הגאון ר' יעקב, הפסוק בשמות פרק יב שייך אל לפני מתן תורה. לפני מתן תורה היה לבני ישראל דין של בן נח, דהיינו (בראשית ח, כב) "יום וְלַיְלָה לֹא יִשְׁבְּתוּ", כלומר הלילה הולך אחר היום. ואילו הפסוק בענין יום כיפור כתוב בפרשת אמור אחרי מתן תורה, ואז יש להם דין של בני ישראל, שהיום הולך אחר הלילה. ודברי פי חכם חן!

ואולי כדמות ראייה לדברי הגאון ר"י קמינצקי אפשר לציין את פירושו של רבינו בחיי בן אשר לשמות יא, ב ד"ה וישאלו איש מאת רעהו, וזה לשונו:

ומה שהזכיר "רעהו" ו"רעותה", יראה לי שקודם מתן תורה היו כל הבריות חברים כאחד, אבל לאחר מתן תורה שהחזיר הקב"ה את התורה על כל אומה ולשון ולא קיבלוה עד שקיבלו ישראל, יצאו כל האומות מן האחוה והריעות, ונשאר השם הזה בעם ישראל בלבד שנקראו אחים ורעים למקום. הוא שכתוב "למען אחי ורעי" (תהלים קכב, ח). ודרשו רבותינו ז"ל (בבא מציעא ע, ב): "לכל אבדת אחיך" (דברים כב, ג) "אחיך" ולא גוי, וכן "לא תשיף לאחיך" (שם כג, כ) "אחיך" ולא גוי, עכ"ל רבינו בחיי. ויכול היה רבינו בחיי לחזק את דבריו גם בדרשת חז"ל את המלה "רע" (שמות כא, לה) "וכי יגף שור איש את שור רעהו", שחז"ל דרשו: "רעהו" - למעוטי של הקדש ושל עכו"ם.

הרי שמשמעות המלה "רע" משתנה בהתאם למקום כתיבתה. לפני מתן תורה היא כוללת את כל האנושות, באשר עדיין יש הוה אמינא שכולם יקבלו על עצמם עול מלכות שמים ועול מצוות. אולם אחרי פרשת יתרו-מתן תורה, משמעות המלה "רע" מתיחסת אך ורק לעם ישראל, שהם ורק הם רעים למקום, וממילא רעים זה לזה.

כבר לימדנו חז"ל (חולין קלז, ב ועוד) כי 'לשון תורה לעצמה, לשון חכמים לעצמן'. עתה לימדנו ר' יעקב שלשון ספר שמות לעצמה ולשון ספר ויקרא לעצמה! והשתא דאתינא להכא, מצינו שגם לשון תורה לעצמה ולשון נביאים לעצמם! וכך אמנם כתבו ר"י מבעלי התוספות בקידושין (לז, ב ד"ה ממחרת הפסח) במענה לקושית החכם אבן עזרא בקשר עם הפסוק (יהושע ה, יא) "ויאכלו מעבור הארץ ממחרת הפסח", שחז"ל פירשו שהכוונה ליום ט"ז בניסן. ואילו בפרשת מסעי (במדבר לג, ג) אנו קוראים כי "ממחרת הפסח יצאו

בְּנֵי־שָׂרָאֵל בְּיַד רָמָה". כלומר, "מִמְחַרַּת הַפֶּסַח" הוא ט"ו בניסן! על זה משיב ר' יעקב קמנצקי (שם):

עיקר הפסח אינו בא אלא לאכילה (פסחים עו, ב), ולפיכך הכל תלוי בזמן אכילתו. אלא דבפרשת מסעי דקאי אפסח מצרים, דאז הלילה עדיין היה י"ד ולפיכך "מִמְחַרַּת הַפֶּסַח" נקרא אז יום ט"ו. מה שאין כן בספר יהושע, דקאי אפסח של כניסתם לארץ ישראל, ואז ליל פסח שהוא זמן אכילת הפסח היה בט"ו בניסן, ולפיכך "מִמְחַרַּת הַשֶּׁבֶת" הוא ט"ז בניסן, ודו"ק כי נכון הוא, עכ"ל הגאון זצ"ל.

נראה לומר כי בפירוש אחרון זה הפליג ר' יעקב! אמנם "מִמְחַרַּת הַפֶּסַח" בפרשת מסעי כתוב אחרי מתן תורה בפרשת יתרו. אבל לדעת ר' יעקב היות והכתוב מתייחס לאותו פסח שהיה לפני מתן תורה, לכן אנו רואים את יום אכילתו על משקל "יום וְלֵילָה", כאשר הלילה שייך ליום הקודם. אודה ולא אבוש כי התפיסה נראית רחוקה גם אליבא דשיטתו.

ולוא דמיסתפינא אימא מילתא לישוב את ה'סתירה' שבין פרשת מסעי ובין ספר יהושע. פרשת מסעי העוסקת בצאת בני ישראל מארץ מצרים מתיחסת לשחיטת הפסח. כי בזכות זה ששחטו את אלהי מצרים לעיניהם ולא פחדו שמא יסקלום, היא אשר זיכתה אותם לצאת מעבדות לחרות כאשר היו "עָרִים וְעָרְיָה" מן המצוות. והרי השחיטה היתה ביום י"ד לכל השיטות. לכן "מִמְחַרַּת הַפֶּסַח" הוא ט"ו בניסן. לעומת זאת ספר יהושע עוסק בשאלת היתר אכילה מעבור הארץ. טבעי אפוא, שיתיחס לאכילת הפסח ולא לשחיטתו. והאכילה היתה בליל ט"ו לפי דין תורה של "וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר".

[בענין ההבדל בין בני ישראל ("וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר") ובין בני נח ("יום וְלֵילָה לא יִשְׁבֹּתוּ") עיין מה שכתבנו בפרשת יתרו בענין "הוסיף יום אחד מדעתו" של משה רבינו ערב מתן תורה. בסוגית "יום וְלֵילָה" עסקו גם המלבי"ם (שמות יב, לד), בעל "פרדס יוסף" ויקרא כג, לב וספר המקנה קידושין לז, ב].